

SEMANTIČKE PROMJENE NJEMAČKIH POSUĐENICA NA PRIMJERU METAFORE U ROMANU ČOVJEK OD NOVINA

Sažetak

Višestoljetni neposredni dodiri njemačkoga i hrvatskoga jezika rezultirali su preuzimanjem njemačkih posuđenica ili germanizama. U ovom se radu daje definicija istih, kratak pregled njihovih dosadašnjih istraživanja te uvid u dodirno jezikoslovlje i povijesnu semantiku čijim su predmetom istraživanja uzroci, način i vrste semantičkih promjena. Budući da mnoge njemačke posuđenice pripadaju supstandardu te su u međuvremenu promijenile svoje značenje, za analizu je izabran korpus romana „Čovjek od novina“ koji je napisan zagrebačkim žargonom, a središte istraživanja čine primjeri njemačkih posuđenica čija je promjena značenja uslijedila u obliku metafore kao vrste semantičke promjene.

Ključne riječi: dodirno jezikoslovlje, povijesna semantika, njemačka posuđenica, semantička promjena, metafora, proširenje značenja u broju, pejorizacija značenja

NIKOLINA PANDŽA*
SENKA MARINČIĆ**

UDK:

811.163.42'373.45:

811.112.2

Prethodno priopćenje

Preliminary communication

Primljeno: 25. listopada

2015.

* dr. sc. Nikolina Pandža,
viš. asistentica, Filozofski
fakultet Sveučilišta u
Mostaru, nikolina.
pandza@gmail.com

** dr. sc. Senka Marinčić,
izv. prof., Filozofski
fakultet Sveučilišta
u Mostaru, senka.
marincic@tel.net.ba

1. O dodirnome jezikoslovlju

Istraživanje njemačkih posuđenica, odnosno germanizama¹ u hrvatskom se jeziku odvija(lo) u okviru dodirnoga jezikoslovlja. Riječ je o jezikoslovnoj disciplini koja je zaživjela sredinom 40-ih i 50-ih godina 20. stoljeća čijim se utemeljiteljima smatraju Uriel Weinreich i Einar Haugen.² Na temelju istraživanja koja su između ostaloga provodili na dvojezičnim govornicima rekonstruirajući na taj način pojam „jezičnog dodirivanja“³ ukazali su na utjecaj jednoga jezika na drugi, njegove posljedice te uveli i neke od ključnih pojmova dodirnoga jezikoslovlja poput *jezičnog posuđivanja*, *interferencije*⁴ i *prebacivanja kodova*⁵. Dodirnom je jezikoslovlju u hrvatskoj znanosti o jeziku najviše pridonio Rudolf Filipović. On je svojim djelom *Teorija jezika u kontaktu* iz 1986. godine, pozivajući se na Weinreicha i Haugena, proveo analizu anglicizama na pojedinim jezičnim razinama te je tako uveo hrvatsku terminologiju i predstavio određeni model istraživanja koji je postao temeljnom smjernicom pri proučavanju posuđenica u hrvatskome.⁶

¹ Napominjemo da smo se u naslovu rada odlučili za sintagmu *njemačka posuđenica* koja je hrvatski ekvivalent za stručni termin *germanizam* te da ćemo kroz rad naizmjenice rabiti oba pojma.

² Vidi Csab Földes, „Was ist Kontaktlinguistik? Notizen zu Standort, Inhalten und Methoden einer Wissenskulturr im Aufbruch“, u: Hubert Bergmann i dr. (ur.), *Fokus Dialekt: Analysieren – Dokumentieren – Kommunizieren*, Festschrift für Ingeborg Geyer zum 60. Geburtstag, Hildesheim – Zürich – New York, Olms, 2010., str. 134.

³ Definiciju je jezičnih dodira prvi dao Weinreich i ona glasi „da se dva ili više jezika nalaze u kontaktu kada ih naizmjenice rabi jedna osoba“. Claudia Maria Riehl, *Sprachkontakt-forschung: Eine Einführung*, Gunter Narr Verlag, Tübingen, 2004., str. 11.

⁴ Pojam se *interferencija* pojavljuje ponajprije u fizici u 17. stoljeću, a s vremenom se proširuje i na područje psihologije. U jezikoslovlju ga prvi rabe predstavnici Praške škole, dok ga u dodirno jezikoslovlje uvodi Uriel Weinreich. On drži kako se preuzimanjem jednoga elementa iz jezika davatelja u jezik primatelja automatski mijenja struktura jezika primatelja i da zbog toga ne može biti riječ o pukome jezičnom posuđivanju, nego o interferenciji. Zsp. Uriel Weinreich, *Sprachen in Kontakt: Ergebnisse und Probleme der Zweisprachigkeitsforschung*, Verlag C. H. Beck, München, 1977., str. 15.

⁵ *Prebacivanje kodova* ili *code-switching* (u njemačkome su jeziku zastupljeni nazivi *Codewechsel* ili *Sprachwechsel*) termin je koji Einar Haugen uvodi u jezikoslovlje sredinom 50-ih godina 20. stoljeća. Smatra se mehanizmom jezičnoga kontakta, a mnogi ga jezikoslovci opisuju kao najkreativniji aspekt dvojezičnosti: „Bei der Konversation mit anderen Bilingualen beschränken sich Mitglieder bilingualer Gruppen nicht auf eine Sprache. Sie nutzen vielmehr ihr sprachliches Repertoire optimal aus, indem sie zwischen den ihnen zur Verfügung stehenden Sprachen hin- und herwechseln.“ Halime Banaz, *Bilingualismus und Codeswitching bei der zweiten türkischen Generation in der Bundesrepublik Deutschland: Sprachverhalten und Identitätsentwicklung*, Redaktion Linse (Linguistik-Server Essen); Universität Essen, Essen, 2002., str. 61.

⁶ Rudolf Filipović proveo je analizu germanizama na fonološkoj, morfološkoj, semantičkoj razini ukazavši ukoliko i na sintaktičku te stilističku razinu. Neki od temeljnih pojmova koje je rabio jesu model, replika, kompromisna replika, transfonemizacija, transmorfemizacija, primarna i sekundarna adaptacija, importacija, supstitucija, integracija. Usp. *Teorija jezika u kontaktu*, Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, Školska knjiga, Zagreb, 1986.

2. Njemačke posuđenice ili germanizmi

Iako se u stručnoj literaturi govori o njemačkim posuđenicama ili germanizmima, činjenica je da nije riječ o isključivo standardnome njemačkom jeziku kao izvoru posuđivanja, nego o različitim varijetetima zastupljenim na govornome području južne Njemačke i pojedinih regija Austrije. Pri definiranju pojma nailazimo na različita tumačenja. Rikard Simeon daje opširnije objašnjenje i tvrdi da germanizam može biti „1. nešto što je općenito svojstveno Njemačkoj i što je postalo sastavnicom drugih naroda ili njihovih jezika; 2. riječ, izraz ili konstrukcija koja je preuzeta iz njemačkog jezika ili je doživjela tvorbu po uzoru na njemačku inačicu; 3. u širem smislu to još može biti riječ, izraz ili konstrukcija preuzeta iz bilo kojeg germanskog jezika [...]“⁷. Wahrig u svojoj konciznoj i kratkoj definiciji navodi da je germanizam „beim Übersetzen in eine andere Sprache übernommene deutsche Sprach-eigentümlichkeit“⁸. Duden pak donosi sljedeću definiciju: „1. sprachliche Besonderheit des Deutschen; 2. Entlehnung aus dem Deutschen [in eine andere Sprache]“⁹. Zbog različitih tumačenja pojma germanizam i kompleksnosti koju zahtijeva etimološko istraživanje i tumačenje pojedinih riječi¹⁰ teško je reći o kojemu je broju germanizama u hrvatskome jeziku točno riječ. Zbog toga cjelokupna brojka germanizama varira od autora do autora i kreće se između nekoliko stotina i gotovo tri tisuće riječi.¹¹ Kako bi ustvrdio možemo li određenu riječ svrstati u kategoriju germanizma,

⁷ Stjepan Babić, *Hrvatska jezikoslovna čitanka*, Globus, Zagreb, 1990., str. 217.

⁸ Gerhard Wahrig, *Deutsches Wörterbuch*, 7., völlig neu bearbeitete und aktualisierte Auflage, Wissen Media Verlag, Gütersloh, München, 2002., str. 543.

⁹ DUDEN, *Das große Fremdwörterbuch*, 4., aktualisierte Auflage, Dudenverlag, Mannheim – Leipzig – Wien – Zürich, 2007., str. 507.

¹⁰ Podrijetlo je riječi nekada teško sa sigurnošću ustvrditi. Tako se jezikoslovci još uvijek spore oko riječi *pekar*. Dok Stjepan Babić zastupa tezu da se korijen te riječi nalazi u hrvatskome glagolu *pečiti* kojemu je osnova *pek-*, a *-ar* klasični sufiks u tvorbi imenica hrvatskoga jezika koji označava zanimanje (usp. S. Babić, n. dj., str. 220), Tomislav Talanga je pak mišljenja da se radi o germanizmu nastalim naslanjanjem na staronjemačku riječ *Beck* iz koje je obezvučivanjem proizašla riječ *pek* dodavši joj sufiks *-ar* (usp. Tomislav Talanga, „Pučka etimologija među nekim njemačkim posuđenicama“, *Jezičkoslovlje*, 3 (2002.) 1-2, str. 208.

¹¹ Edmund Schneeweis u svom članku „Zur deutsch-serbokroatischen Lehnwortkunde“ (u: *Deutsche Kultur im Leben der Völker: Mitteilungen der Akademie zur Wissenschaftlichen Erforschung und zur Pflege des Deutschtums*, Deutsche Akademie – München, 1940., sv. 15, str. 64-77) govori o 2977 njemačkih posuđenica u hrvatskome jeziku. Analizirajući 2977 Schneewisovih primjera Babić drži samo 88 njih pravim germanizmima: *bernardinac*, *bunt*, *ceb*, *cehmajstor*, *cilj*, *cin(a)k*, *cviker*, *cvilih*, *čabar*, *doboštorta*, *dret(v)a*, *ementaler*, *friški*, *futrola*, *galg(e)nhumor*, *generalštab*, *gradl*, *gredelj*, *gris*, *grunt*, *haringa*, *hobštapler*, *izba*, *jahta*, *kabao*, *kamgarn*, *kanta*, *kibic(er)*, *kifla*, *kit*, *knez*, *krajcara*, *kralj*, *kran*, *krumpir*, *kuga*, *kugla*, *kubati*, *lajtmotiv*, *lanac*, *letva*, *likovo*, *logor*, *lozinka*, *lug*, *luteran*, *malc*, *malcbonbon*, *marka*, *mito*, *pehar*, *planka*, *plug*, *pohati*, *puška*, *ranac*, *rendgen*, *ribati*, *ring*, *risati*, *rizling*, *seksar*, *šalter* (prozorčić), *šerpa*, *šiber*, *šinja*, *škaf*, *škare*, *škoda*, *šlager*, *šminka*, *šnaps* (1), *šperploča*,

Stjepan Babić u svojoj analizi polazi od korpusa od 2977 njemačkih posuđenica koje je u svome istraživanju prikupio Edmund Schneeweis i dijeli ih prema sljedećim kriterijima: 1. *njihovu podrijetlu*; 2. *vremenu njihova preuzimanja* i 3. *stupnju njihove prilagođenosti*.¹² Ovisno o tomu je li riječ preuzeta neposredno iz njemačkoga ili posredovanjem drugoga jezika te je li njemački bio samo jezik posrednik, Babić nadalje dijeli germanizme na *polugermanizme* i *pagermanizme*. *Polugermanizmima* naziva njemačke riječi koje nisu došle neposredno iz njemačkoga jezika (najveći dio njih stigao je mađarskim posredovanjem poput *roštilj*, *šogor*, *prsluk*, *perec*, *herceg*, *grof*, *grb*), a *pagermanizmima* nenjemačke riječi pristigle posredovanjem njemačkoga.¹³

Prilikom razmatranju zastupljenosti germanizama u hrvatskome jeziku nužno je osvrnuti se i na njihovu prostornu raslojenost. Dok su neke posuđenice zastupljene u nekim regijama, mjestima pa čak i manjim sredinama i često se rabe, na ostalim su područjima nepoznate i stoga nefrekventne. Tako su na području Hrvatske njemačke posuđenice najviše zastupljene u zagrebačkome govoru (61%) što je s obzirom na intenzitet njemačko-hrvatskih jezičnih dodira na tom prostoru logična posljedica.¹⁴ Nakon toga slijede Podravina (58%), Primorje (56%), Slavonija (55%), Gorski kotar i Lika (54%) te Dalmacija (39%).¹⁵ Za germanizme koji su zastupljeni u južnim dijelovima Hrvatske ponekad se u obzir može uzeti kako njemačko tako i talijansko podrijetlo.¹⁶

štab, *štafelaj*, *štreber*, *štruca*, *šuft*, *šunka*, *šupa*, *šverc*, *švercer*, *talir*, *taška*, *tratina*, *valcer*, *vergl*, *vic* (usp. S. Babić, n. dj., str. 220).

¹² Za Babića važnu ulogu igra i vrijeme zbog čega razlikuje tri vremenska razdoblja pri klasifikaciji njemačkih posuđenica: prvo do 16. stoljeća, do izbora Ferdinanda za hrvatskoga kralja (1527.), drugo od početka 16. stoljeća do početka hrvatskoga preporoda (1527. – 1835.) i treće od hrvatskoga preporoda do danas. Usp. isto, str. 219.

¹³ Usp. isto, str. 217.

¹⁴ U ranome srednjem vijeku dolazi do kolonizacije pojedinih područja Hrvatske i naseljavanja Nijemaca što je bio početak neposrednoga dodira s njemačkim govornicima. Hrvatsko-ugarski kralj Bela poziva tzv. *hospites* (*kraljeve goste*), zanatlije koji uživaju posebne privilegije u obavljanju svojih obrtničkih usluga, da nasele prostore sjeverne Hrvatske koje su opustošili Tataari. Njemački useljenici, koji su pristizali iz Štajerske, odnosno Graza, sudjeluju s autohtonim stanovništvom u osnivanju hrvatskih gradova među kojima se kao jedan od prvih spominje Varaždin, dok Zagreb za to vrijeme postaje ne samo kolonijom njemačkoga nego i francuskoga, talijanskoga i mađarskoga stanovništva. Usp. Zrinjka Glovacki-Bernardi i dr., *Agramer – Rječnik njemačkih posuđenica u zagrebačkom govoru*, Novi Liber, Zagreb, 2013., str. 4.

¹⁵ Usp. Tomislav Krpan, *Germanizmi u hrvatskom jeziku sjeverne Dalmacije*, Magistarski rad, Zadar, 2006., str. 42.

¹⁶ Zbog paralelnoga utjecaja ovih dvaju jezika na hrvatski često je upitno podrijetlo pojedinih posuđenica na tome području jer je teško ustvrditi vrijeme i način njihova preuzimanja. Pretpostavlja se da je riječ *kredenca* (tal. *credenza*) preuzeta neposredno iz talijanskoga, dok se dvojaka tumačenja nude za riječ *ura* koja je latinskoga podrijetla i za koju se smatra da je na južna govorna područja došla preko talijanskoga, a na sjeverna preko njemačkoga jezika (tal. *ora* i njem. *Uhr*). Usp. Nada Ivanetić, „Germanismen in der čakavischen Mundart von Bribir“, *Zagreber germanistische Beiträge*, 37 (1997.) 6, str. 112.

3. Dosadašnja istraživanja germanizama

Prva djela o germanizmima datiraju iz 40-ih i 50-ih godina 20. stoljeća. Budući da je nakon Drugoga svjetskog rata njemački jezik etiketiran kao jezik neprijatelja, nije se smatralo primjerenim pisati o njegovu utjecaju. Zbog toga kao i zbog činjenice da je hrvatski jezik postojao samo u okviru *hrvatsko-srpskoga* idioma¹⁷ istraživanja njemačko-hrvatskih jezičnih dodira još nisu bila zaživjela u hrvatskih jezikoslovaca. Međutim, dodirnojezikoslovnoj disciplini na govornome području bivše Jugoslavije u to vrijeme pridonose radovi njemačkih autora, među kojima kao najvažnije treba istaknuti radove Hildegard Striedter-Temps iz 1958., Edmunda Schneeweisa iz 1960. i Matthiasa Rammelmeyera iz 1975. godine.¹⁸

Prvo djelo s kojim je započelo proučavanje germanizama isključivo u hrvatskome jeziku jest rad Stjepana Babića pod nazivom *Deutsche Lehnwörter in der kroatischen Literatursprache* u kojem autor daje prikaz sinkronijske uporabe njemačkih posuđenica.¹⁹ U tome se radu on zapravo kritički osvrće na dotad objavljena istraživanja o germanizmima, uvodi klasifikacijski sustav i podjelu njemačkih posuđenica na „prave“ i „neprave“ i zaključuje da je njemački jezik utjecao na hrvatski najviše u obliku prevedenica te u manjoj mjeri u obliku posuđenica. Zanimanje hrvatskih autora za proučavanje njemačkih posuđenica poraslo je u drugoj polovici 90-ih godina 20. stoljeća, čemu je pogodovala standardizacija hrvatskoga jezika nakon Domovinskoga rata. Prva važnija djela jesu ona germanista Velimira Piškoreca²⁰ i Zrinjke Glovac-ki-Bernardi²¹ čijim su ciljem istraživanja postali govori pojedinih mjesta i regija. Tako

¹⁷ U djelima „Nemački uticaji u našem jeziku“, *Strani pregled*, br. 1–4, Štamparija M. Sibinkića, Beograd, 1937. i *Deutsche Lehnwortforschung im südslawischen Sprachraum*, Südost Verlag, Belgrad, 1941. Miloš Trivunac istraživao je germanizame u hrvatsko-srpskome idiomu.

¹⁸ Hildegard Striedter-Temps, *Deutsche Lehnwörter im Serbokroatischen*, Otto Harrassowitz, Wiesbaden, 1958. Unatoč činjenici da je ova monografija stara više od 40 godina, ona se smatra jednim od temeljnih izvora pri proučavanju njemačkih posuđenica na južnoslavenskome govornom području; Edmund Schneeweis, *Die deutschen Lehnwörter im Serbokroatischen in kulturgeschichtlicher Sicht*, Walter de Gruyter [und co], Berlin, 1960.; Matthias Rammelmeyer, *Die deutschen Lehnübersetzungen im Serbokroatischen*, Franz Steiner Verlag, Wiesbaden, 1975.

¹⁹ „Deutsche Lehnwörter in der kroatischen Literatursprache“, *Festschrift für Herbert Bräuer zum 65. Geburtstag*, R. Olesch i H. Rothe (ur.), Köln – Wien 1987. (1986.), str. 1-13. Spomenuti je i doktorski rad Ive Medića iz 1962. godine naslovljen *Kulturno-historijsko značenje i lingvistička analiza njemačkih pozajmljenica kod zagrebačkih obrtnika* (Zagreb). Rezultat su njegovih istraživanja popisi njemačkih izraza kojima se obrtnici služe u svakodnevnome govoru. Budući da je djelo neobjavljeno, ostalo je nepoznato širemu krugu govornika.

²⁰ *Deutsches Lehngut in der kajkavisch-kroatischen Mundart von Durđevac in Kroatien*, Peter Lang Verlag, Frankfurt am Main, 1997.

²¹ *Deutsche Lehnwörter in der Stadtsprache von Zagreb*, Peter Lang Verlag, Frankfurt am Main, 1998.; „O njemačkim elementima u zagrebačkom govoru i hrvatskom književnom jeziku“, *Rječnik i*

Velimir Piškorec u svome djelu *Deutsches Lehngut in der kajkavisch-kroatischen Mundart von Durđevac in Kroatien* daje velik broj primjera njemačkih posuđenica tipičnih za to područje i kajkavsko narječje, a Zrinjka Glovacki-Bernardi u djelu *Deutsche Lehnwörter in der Stadtsprache von Zagreb* sociolingvistički pregled njemačko-hrvatskih jezičnih dodira u Zagrebu te glosar njemačkih posuđenica i njihovih značenja u zagrebačkome kolokvijalnom jeziku. Kao predmet istraživanja poslužila su joj tri izvora, a to su kuharski recepti nastali na prijelazu stoljeća, časopisi iz 20-ih godina 20. stoljeća i zapisi pojedinih oblika zagrebačkoga kolokvijalnog varijeteta.

U novije se vrijeme proučavanjem germanizama bave mnogi domaći germanisti i slavisti čijim su predmetom analize njemačke posuđenice pojedinih varijeteta i njihove analize na fonološkoj, morfološkoj i semantičkoj razini. Tako osim spomenute Zrinjke Glovacki-Bernardi Stanko Žepić²² i Marija Turk²³ proučavaju germanizme u kajkavskome narječju s osvrtom na zagrebačko govorno područje. Središte istraživanja Velimira Petrovića²⁴ čine germanizmi u osječkom govoru (njem. *das Essekerische Deutsch*), utjecaju se njemačkoga jezika na području Slavonije posvetio Tomislav Talanga²⁵ (koji se kao jedini posvetio i pučkoj etimologiji među njemačkim posuđenicama), dok Barbara Štebih²⁶ u svojim istraživanjima naglasak stavlja na iločki govor. Utjecajima njemačkoga jezika na čakavski dijalekt na području sjevernoga Jadrana bave se između ostalih Tomislav Krpan i Nada Ivanetić²⁷. Aneta Stojić²⁸ u svojim

društvo: Zbornik radova za znanstvenog skupa o leksikografiji i leksikologiji održanoga 11.-13.X.1989., Zagreb, 1989., str. 93–96.

²² „Austrijski njemački u Hrvatskoj“, u: Velimir Piškorec (ur.), *Durđevački zbornik*, Đurđevac, 1996., str. 309–319.

²³ „Semantičke posuđenice – jedan oblik prevedenica“, *Filologija*, HAZU, br. 30–31, Zagreb, 1998., str. 519–528 i „Kalkovi njemačkog podrijetla u hrvatskome i u nekim drugim slavenskim jezicima“, *Rasprave Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje*, 29 (2003.), str. 325–338.

²⁴ *Essekerisch: Das Osijeker Deutsch*, ur. Velimir Petrović, Edition Praesens, Wien, 2001.

²⁵ „Germanizmi u nas motivirani pučkom etimologijom“, *Godišnjak za kulturu, umjetnost i društvena pitanja*, Ogranak Matice hrvatske Vinkovci, sv. 14, Vinkovci, 1996., str. 127–138; „Dodiri orijentalnoga i njemačkoga supstrata na hrvatskome jezičnom prostoru“, *Godišnjak za kulturu, umjetnost i društvena pitanja*, Ogranak Matice hrvatske Vinkovci, sv. 15, Vinkovci, 1997., str. 195–208.

²⁶ „Vojni terminološki germanizmi u Rječniku hrvatskoga kajkavskoga jezika“, *Rasprave Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje*, knj. 26, Zagreb, 2000., str. 245–260; „Transmorfemizacija imeničkih germanizama u kajkavskome književnom jeziku“, *Rasprave Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje*, 32 (2006.) 1, str. 295–311; „Hibridne složenice u kajkavskome književnom jeziku“, *Rasprave Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje*, 33 (2007.) 1, str. 391–411 i „Adaptacija germanizama u iločkom govoru“, *Rasprave Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje*, 29 (2009.), str. 293–325.

²⁷ Vidi fusnotu 16 i 17.

²⁸ *Hrvatsko-njemački jezični dodiri (sinkronijski i dijakronijski pristup)*, Doktorska disertacija, Sveučilište u Zadru, Zadar, 2005.; „Semantička prilagodba nadregionalnih njemačkih posuđenica (na primjeru imenica)“, *Fluminensia*, 18 (2006.) 1, str. 53–63 i „Njemačke posuđenice i hrvatski ekvivalenti“, *Rasprave Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje*, 31 (2008.) 1, str. 357–369.

se istraživanjima usredotočila na semantičku prilagodbu njemačkih posuđenica. Semantičku prilagodbu njemačkih posuđenica u stručnome jeziku obrtnika razrađuje Slađan Turković²⁹, dok Lidija Tepeš-Golubić³⁰ svoja istraživanja usmjerava na njemačke posuđenice u okvirima gastronomije.

4. Semantičke promjene kao predmet istraživanja povijesne semantike

Razmišljanja o značenju njeguju dugu tradiciju, ali semantika je kao disciplina koja se bavi proučavanjem značenja riječi, sintagmi, rečenica, tekstova relativno nova. Posebna grana semantike jest tzv. povijesna semantika (njem. *historische Wortsemantik*³¹) u čijem se središtu nalazi dijakronijsko istraživanje značenjskih promjena riječi.³² Budući da su težište ovoga rada semantičke promjene njemačkih posuđenica, pri njihovoj analizi poslužit će nam između ostaloga i teoretske smjernice povijesne semantike koja proučava *povijesne mijene u sadržaju jezičnih znakova*.³³

Gerd Fritz tvrdi da se povijest značenja riječi može promatrati kao veliki eksperiment komuniciranja među govornicima u kojemu oni uvijek iznova pronalaze nove mogućnosti uporabe značenja riječi od kojih se neka pokazuju atraktivnima te se među govornicima vrlo brzo prihvate i šire, dok druga ne opstaju te se gube iz jezične uporabe.³⁴ Zbog toga se pitanje kako nastaju *semantičke novine* (njem. *semantische Neuerungen*) smatra jednim od tradicionalnih pitanja povijesne semantike koja ujedno nastoji otkriti zašto su govornici skloni uporabi novih značenja riječi i

²⁹ „Deutsche Lehnwörter in den Fachsprachen der Zagreber Handwerker“, *Zagreber germanistische Beiträge: Jahrbuch für Literatur- und Sprachwissenschaft*, ur. Marijan Bobinac i dr., 37 (1997.) br. 6, Zagreb, 1997., str. 131–156.

³⁰ „Deutsche Lehnwörter in der Gastronomie“, *Linguistische Studien im Europäischen Jahr der Sprachen*, Akten des 36. Linguistischen Kolloquiums, Peter Lang Verlag, Ljubljana, 2004., str. 657–667.

³¹ „Die historische Semantik befaßt sich mit der Geschichte der Bedeutung von Wörtern. Das könnte man so verstehen, als untersuche sie vor allem Fragen wie: Was bedeutet das Wort Arbeit im Mittelhochdeutschen? Und was bedeutet es dann später im Frühneuhochdeutschen? [...] Sie befasst sich darüber hinaus aber auch in allgemeiner Form mit den sprachlichen Verfahren, den Prinzipien und Mechanismen, die derartigen historischen Entwicklungen zugrundeliegen und unseren heutigen Sprachgebrauch bestimmen.“ Gerd Fritz, *Historische Semantik*, 2., aktualisierte Auflage, Verlag J. B. Metzler, Stuttgart – Weimar, 2006., str. 4.

³² „[...] Semantik befasst sich mit der Veränderung der Bedeutungsstruktur von Wörtern und den Ursachen des historischen Bedeutungswandels.“ Johannes Volmert, *Grundkurs Sprachwissenschaft: Eine Einführung in die Sprachwissenschaft für Lehramtsstudiengänge*, 5., korrigierte und ergänzte Auflage, Wilhelm Fink Verlag, Stuttgart – Paderborn, 2005., str. 160–161.

³³ Usp. Marko Samardžija, *Leksikologija hrvatskoga jezika i povijest hrvatskoga jezika u XX. stoljeću.*, Udžbenik za 4. razred gimnazije, Školska knjiga, Zagreb, 1995., str. 9.

³⁴ Usp. G. Fritz, n. dj., str. 5.

u čemu se krije tajna za njihovo prihvaćanje i primjenu. S obzirom na to da svaki govornik pojedinačno igra važnu ulogu u procesu selektiranja i prihvaćanja novih značenja koja nastaju spontano, ali poslije mogu postati elementom cjelokupne jezične zajednice, govornik kao i njegova jezična kreativnost također čine neizostavan dio istraživanja povijesne semantike.

4.1. Vrste semantičkih promjena

Empirijska je analiza proučavanja značenjskih promjena vrlo zahtjevna i problematična. Naime, nemoguće je znati tko je *inovator* novonastaloga značenja te procijeniti koje je semantičke poveznice, odnosno asocijacije imao govornik u trenutku uporabe novoga značenja riječi. Kako bi se donekle dobili odgovori na ta pitanja, Fritz drži kako je iznimno važno razlikovati tzv. *komunikacijske postupke* (njem. *kommunikative Verfahren*³⁵) koje govornik uporabljuje i rezultate koje ovi postupci imaju za cjelokupnu zajednicu govornika. Upravo komunikacijski postupci govorniku omogućuju, uporabom određenoga izraza, iskazati jedan posve nov sadržaj. Neki su od onih koje i Fritz³⁶ razlikuje u antici bili poznati kao tropske figure, a to su između ostaloga *metafora*, *metonimija*, *eufemizmi* i *ironija*.³⁷ Među rezultate ovih *komunikacijskih postupaka* uglavnom se ubrajaju *suženje značenja*, *proširenje značenja*³⁸, *pejorizacija*, (*a*) *melioracija*³⁹ itd.

³⁵ „Diese Verfahren ermöglichen es, mit der Verwendung eines Ausdrucks, etwas anderes zu verstehen zu geben, als man normalerweise zu verstehen gibt.“ Isto, str. 42.

³⁶ Za razliku od Fritza, Christiane Wanzeck postavlja nešto drukčiju klasifikaciju ubrajajući među tipove promjene značenja osim *metafore* i *metonimije* još i *proširenje*, zatim *suženje značenja* te *pogoršanje* i *poboljšanje značenja*. Usp. Christiane Wanzeck, *Lexikologie*, Vandenhoeck – Ruprecht, Göttingen, 2010., str. 72–81.

³⁷ Usp. G. Fritz, n. dj., str. 42. Rudolf Filipović također navodi četiri vrste semantičkih promjena, ali osim *metafore* i *metonimije* među iste ubraja *elipsu* i *pučku etimologiju*. Usp. R. Filipović, n. dj., str. 161.

³⁸ *Suženje* i *proširenje značenja u broju* jest posrijedi kada posuđenica izgubi ili dobije jedno posve novo značenje, dok je o *suženju* i *proširenju značenja u polju* riječ kada se jedno od značenja suzi ili nastane unutar istoga značenjskog opsega. Budući da metaforom posuđenica dobije jedno posve novo značenje, u tome slučaju uglavnom dolazi do *proširenja značenja u broju*. Više o tome u Nikolina Pandža, *Semantičke promjene njemačkih posuđenica u djelima Gospoda Glembajevi; Kužiš, stari moj; Čovjek od novina*, Doktorski rad, Filozofski fakultet, Mostar, 2015., str. 82–85.

³⁹ *Pejorizacija* je pogoršanje, a *amelioracija* poboljšanje značenja. Više vidi u: R. Filipović, n. dj., str. 160.

4.2. Metafora

Metafora se kao stilska figura spominje još u antici, a u književnosti je najpoznatija i najčešće spominjana figura. Teoretičari je opisuju kao skraćenu poredbu. Tako će pjesnici umjesto konkretnoga i jasnoga opisa *sok koji je crven kao krv* uporabiti slikovit način izražavanja, odnosno metaforu i reći *iz rasprsnutih šipaka u vrtu krv se cijedi*.⁴⁰ Metaforu bismo u okvirima jezikoslovlja najjednostavnije mogli nazvati i prenesenim značenjem koje se temelji na sličnosti⁴¹ između denotativnoga, tj. konkretnoga i konotativnoga, tj. prenesenoga značenja.⁴² Wahrig⁴³ je definira kao slikoviti izraz (njem. *bildlicher Ausdruck*) navodeći primjer *Segler der Lüfte* koji u prenesenome značenju stoji umjesto riječi *Wolken*. Metzler Lexikon Sprache⁴⁴ također opisuje metaforu kao slikoviti izraz (njem. *bildlicher Ausdruck*), odnosno kao Übertragung eines Wortes in eine uneigentliche Bedeutung. Tako leksem *lav* uz svoje doslovno značenje *afrička zvijer iz porodice mačaka* ima i preneseno značenje *hrabar, odvažan čovjek* zbog čega je ta riječ postala višeznačnom.⁴⁵ Kada uporabimo riječ *lisica*, možemo umjesto na njezino doslovno značenje *zvijer iz porodice pasa* implicirati na njezino preneseno značenje, a to je *lukava, prepredena osoba*.⁴⁶

Fritz metaforu objašnjava primjerom pridjeva *scharf* (hrv. *oštar*) koji se u 12. stoljeću isključivo rabio u kolokacijama *scharfes Schwert* (hrv. *oštar mač*), *scharfes Messer* (hrv. *oštar nož*). Budući da je među govornicima na temelju općega iskustva zastupljena svijest o tome da *oštar mač* ili *nož* mogu nanijeti štetu, odnosno boljeti, s vremenom se značenje te riječi proširilo i počelo rabiti u prenesenome značenju u kolokaciji *scharfer Wind* (hrv. *oštar vjetar*) koji takoreći „reže“ po licu te može biti vrlo

⁴⁰ Usp. Milivoj Solar, *Teorija književnosti*, XX. izdanje, Školska knjiga, Zagreb, 2005., str. 76.

⁴¹ „Nach herkömmlicher Auffassung setzt die metaphorische Übertragung eine Ähnlichkeit oder - besser gesagt - das Sehen einer Ähnlichkeit zwischen zwei verschiedenen Arten von Gegenständen voraus. Bei manchen der genannten Beispiele wäre es aber erheller zu sagen, dass metaphorische Verwendung es ist, die das Sehen von Ähnlichkeiten erst ermöglicht.“ G. Fritz, n. dj., str. 44.

⁴² „Ein Wort, das sonst X bezeichnet (z. B. *Rohr* bezeichnet sonst *Schilfrohr*, also eine Pflanze) wird also dazu verwendet, auch Y zu bezeichnen, weil sich X und Y mindestens in einem Merkmal ähnlich sind (z. B. *Rohr* wird dazu verwendet, auch künstlich geschaffene *Röhren* zu bezeichnen, weil sich *Schilfrohr* und künstlich geschaffene *Röhren* darin ähnlich sind, dass es sich bei ihnen um lange, runde, innen hohle Gegenstände handelt).“ Friedrich Kluge, *Etymologisches Wörterbuch*, 23., erweiterte Auflage, Walter de Gruyter, Berlin – New York, 1995., str. XX.

⁴³ Usp. G. Wahrig, n. dj., str. 869.

⁴⁴ Helmut Glück, *Metzler Lexikon Sprache*, 2., Auflage, Stuttgart – Weimar, 2000., str. 437.

⁴⁵ Važnost je višeznačnosti, odnosno *polisemije* koja nastaje kao izravna posljedica metafore isticao i Michel Breal smatrajući da se upravo u polisemiji krije „*snaga*“ jezika jer je novonastalo značenje riječi gotovo isto što i posve nova riječ. Usp. G. Fritz, n. dj., str. 88.

⁴⁶ M. Samardžija, *Hrvatski jezik 4*, Udžbenik za 4. razred gimnazije, 3. izdanje, Školska knjiga, Zagreb, 2001., str. 6–7.

neugodan. Ta je promjena i proširenje značenja pridjeva *scharf* (hrv. *oštar*) zabilježena u 13. stoljeću.

Postanak i razvoj višeznačnosti su, dakle, uvjetovani komunikacijskim potrebama i jezičnom kreativnošću zajednice govornika koji stoga igraju važnu ulogu pri nastanku semantičkih promjena. Kod njemačkih je posuđenica metafora kao vrsta semantičke promjene česta pojava jer slikovitošću koju stvara određeni predmet ili pojava nastaju dodatna, prenesena značenja.

5. Čovjek od novina

Iako je bio ponajprije profesionalni novinar te radio kao reporter, stalni kolumnist i urednik Zvonimir Milčec posvetio se i pisanju proze objavivši velik broj romana. Bio je poznat kao autor čiji su opus obilježila djela posvećena gradu Zagrebu, što je i razvidno iz njihovih naslova, primjerice *U Zagrebu prije podne* (1979.), *Pozdrav iz Zagreba* (1986.), *Pješak u Zagrebu* (1988.), *Od Zagreba su ljepše samo Zagrepčanke* (1993.) i dr. Zbog ovoga je opusa dobio nadimak „dobri duh Zagreba“ te stekao titulu „najzagrebačkijeg“ zagrebačkoga pisca. I u njegovoj feljtonistici, koja je tematski obuhvaćala grad Zagreb i sve vezano za njega od književnosti, povijesti, socijalnih gradskih pitanja, nogometa, *Dinama*, urbanoga života, oslikavale su se velika vrsnost i kvaliteta. Milčec je živio za Zagreb za razliku od mnogih koji su o njemu pisali jer je autentično prikazivao svijet mesara, obrtnika, pekara, župnika, sportaša što ga je razlikovalo od njegovih suvremenika i učinilo jedinstvenim umjetnikom.⁴⁷ Iskrenu ljubav prema svomu gradu autor iskazuje i otvaranjem svoje poznate kavane pod nazivom K&K (*Kava i kultura*) u samome središtu grada koja je za zagrebačku intelektualnu elitu postala mjestom okupljanja i „oazom mira“ te koja je zadobila važno mjesto i u romanu *Čovjek od novina*.⁴⁸ Kao protagonist u ovome je romanu odabrao lik, mladoga novinara, koji je senzibilitetom sličan njemu, opisavši njegove svakodnevne dogodovštine u Zagrebu u kojemu Milčec i sam živi i u koji je zaljubljen. Zagrebačku je jezičnu svakodnevnicu vjerno oslikao kako elementima kajkavskoga narječja tako i njemačkim posuđenicama koje su duboko „utkane“ u zagrebački žargon romana.

⁴⁷ <<http://hr.a2-news.com/Kultura/id/17481.0>> (30. VI. 2014.)

⁴⁸ Velimir Visković za Milčeca kaže „[...] da je on novinar koji i u svojim romanima njeguje feljtonistički žanr, sentimentalno evocirajući zagrebačke sličice, osobe, prizore, građevine stvarajući svojevrsnu agramersku urbanu mitologiju. Vrlina njegovog feljtonističkog pisanja je da duhovitim poredbama koje vezuje uz banalne likove i događaje, otrgne svoje opise tih ljudi i događaja od banalnosti i učini ih zanimljivim.“, *pozicija kritičara: o suvremenoj hrvatskoj prozi*, Znanje, Zagreb, 1988., str. 173.

6. Analiza korpusa

U romanu Čovjek *od novina* pronašli smo 227 germanizama među kojima je samo kod njih 37 došlo do stanovite semantičke promjene. Kako bismo ekscerpirane primjere iz korpusa odgovarajuće opisali, kontrastivno ćemo analizirati značenja *m o d e l a* (tj. izvorno njemačke riječi) i *r e p l i k e* (tj. njemačke posuđenice prilagođene hrvatskomu jeziku). Za definiranje značenja modela *r a b i t* ćemo reprezentativne jednojezične rječnike *Duden Universalwörter-buch* i *Langenscheidt Großwörterbuch Deutsch als Fremdsprache*, a za opis replike *Rječnik stranih riječi, Tuđice i posuđenice* Bratoljuba Klaića i *Rječnik stranih riječi* Vladimira Anića i Ive Goldsteina te se oslanjati na vlastitu jezičnu kompetenciju.⁴⁹ Analizirajući 37 germanizama, promjenu značenja koja je nastala metaforom, odnosno proširenjem značenja u broju kao njezinom posljedicom, zabilježili smo u njih 8, a pejorizaciju značenja u njih 6. U analizi smo se odlučili za sljedeći prikaz značenja modela i replike: *m o d e l* – **die Kuppelei**_{D1033}, **die Kuppelei**_{L598}; *r e p l i k a* – **kupleraj**_{K768}, **kupleraj**_{A/G761}.⁵⁰ Kod modela **die Kuppelei**, odnosno replike **kupleraj** kratice u indeksu _{D, L, K, A/G} stoje za izvore Duden, Langenscheidt, Klaić, Anić–Goldstein, a brojevi _{1033, 598, 768, 761} za stranicu rječnika na kojoj se isti nalaze. Ako model, odnosno replika u jednome od izvora nije zabilježena, uz kraticu rječnika u indeksu stoji crtica, usp. **der Bärendreck**_{L_}.

⁴⁹ Usp. DUDEN, *Universalwörterbuch*, 7., überarbeitete und erweiterte Auflage, Duden Verlag, Mannheim – Leipzig – Wien – Zürich, 2011.; LANGENSCHIEDT, *Großwörterbuch Deutsch als Fremdsprache*, Neubearbeitung, Langenscheidt KG, Berlin – München – Wien – Zürich – New York, 2008.; Bratoljub Klaić, *Rječnik stranih riječi: Tuđice i posuđenice*, Školska knjiga, Zagreb, 2007.; Vladimir Anić – Ivo Goldstein, *Rječnik stranih riječi*, drugo izdanje, Novi Liber, Zagreb, 2000. Za dodatna objašnjenja primjera gdje analiza to bude zahtijevala konzultirat ćemo sljedeće leksikografske izvore: Jure Šonje i dr., *Rječnik hrvatskoga jezika*, Leksikografski zavod Miroslav Krleža i Školska knjiga, Zagreb, 2000. i Marija Uroić – Antun Hurm, *Njemačko-hrvatski rječnik*, 2. izdanje, Školska knjiga, Zagreb, 1994.

⁵⁰ Navedene su formule, uvjetno rečeno, vlastite konstrukcije.

- 1) *Pa da, dvojbe i ne bi trebalo biti. Kurva je kurva! Jedino ako ti misliš da kapitalistička kurva nema moralno-političke podobnosti za naš socijalistički kupleraj?* (str. 151)

die Kuppelei_{D1033}

- a) (*veraltend*) Vermittlung einer Heirat durch Anwendung bestimmter unlauterer Mittel;
- b) (*Rechtspr.*) Duldung oder eigennützige Vermittlung außerehelichen Sexualverkehrs, insbesondere bei Minderjährigen sowie als Prostitution

die Kuppelei_{L662}

JUR: das strafbare Verhalten, sexuelle Kontakte zwischen Personen, die nicht miteinander sind, zu vermitteln; [...]

kupleraj_{K768}

→ *njem.* kupler (Kuppler) svodnik [...]

1. svođenje, javna kuća, bordel
2. skup najodvratnije moralne prljavštine; društveni glib, „dno života“ [...]

kupleraj_{A/G761}

1. žarg. pov. ugostiteljsko mjesto gdje je regulirana i dopuštena prostitucija; javna kuća
2. *pren.* zbrka, nered *njem.* Kuplerei

Za imenicu *die Kuppelei* Duden osim značenja *svodenje*, koje potvrđuje i Langenscheidt, navodi i zastarjelo značenje *posredovanja pri vjenčanju dviju osoba* pri čemu se rabe „mutna“, nedopuštena sredstva. Upravo sem protuzakonitoga sadrži i značenje *svodenja* koje je preuzeto u hrvatski jezik i koje Šonje definira kao *kazneno djelo pribavljanja osoba radi bluda*⁵¹, odnosno *pružanja seksualnih usluga za novčanu naknadu*. Budući da se svođenje većinom odvija u *javnim kućama*, značenje se *metonimijom*⁵² proširilo sa *svodenja* kao postupka u kojem posreduju osobe koje klijenteli pružaju seksualne usluge do naziva za *objekt (javna kuća, bordel)* u kojemu se pružaju takve vrste usluga. Kako je svodništvo ilegalno, tabuizirano djelo koje narušava moralne društvene konvencije i stvara zgražanje, šok, neprihvatanje te se dovodi u svezu s razvratnim, bludnim osobama, s vremenom je uslijedilo proširenje značenja. Tako se germanizam *kupleraj*, dobivši pejorativnu konotaciju, rabi i kao naziv za *skup ne-*

⁵¹ Usp. J. Šonje i dr., n. dj., str. 1210.

⁵² *Metonimija* označuje uporabu riječi u prenesenom značenju, ali za razliku od *metafore* gdje se značenje prenosi prema sličnosti metonimija se temelji na načelu zamjene značenja, pri čemu se umjesto jedne riječi koja označuje određeni pojam rabi druga riječ, odnosno drugi pojam., usp. M. Solar, n. dj., str. 78. Tako možemo riječ *sila* uporabiti umjesto riječi *snažan ili hrabar čovjek* (usp. isto) ili *Brot* umjesto *Nahrung* (usp. G. Wahrig, n. dj., str. 871).

moralnih osoba prljava, odvratnoga ponašanja i njihova razvratnoga, nedostojanstvenog života. U ovome se primjeru germanizam **kupleraj** pojavljuje u značenju hinjavoga, pokvarenoga, nemoralnoga, „razvratnoga“, političkoga spletkarenja.

2) *Jura je luftao muda više po beogradskim kafanama i kafanicama, nego u Novinarskoj školi.* (str. 129)

lüften_{D1095}

1. durch Öffnen der Fenster, mithilfe von → *njem.* Luft Durchzug frische Luft in einen Raum hereinlassen
2. etw. bes. Kleidung, eine gewisse Zeit der Luft aussetzen [...]

lüften_{L700}

1. die Fenster öffnen, damit die frische Luft in das Zimmer kommt (ein Zimmer, e-n Raum l.)
2. *ein Geheimnis* l. j-m ein Geheimnis verraten [...]

luftati_{K820}

1. zrak, uzduh
2. praznina, ništa
3. **luftati**: zračiti, provjetravati *isp.* luftirati

luftirati_{K821}

1. *isto što* i luftati
2. ne raditi ništa, šetati po svježem zraku, badavadžiti

luftati vidi luftirati_{A/G805}

1. puštati svjež zrak u prostoriju, zračiti, prozračivati
2. žarg. deprec. ništa ne raditi, besposličariti, ne htjeti raditi ništa ozbiljno, biti frajer, frajerirati *njem.* lüften: zračiti

Glagol *luftati* po Klaićevim navodima izvedenica je modela *die Luft*, ali je preuzeo značenje koje u njemačkome jeziku ima glagol *lüften* i koje glasi *zračiti* i *provjetravati prostoriju*. Uz ovu repliku on ukazuje i na drugu fonološku varijantu nastalu u hrvatskome jeziku, na oblik *luftirati* čiji je značenjski opseg širi. Za razliku od toga Anić–Goldstein poistovjećuju glagole *luftati* i *luftirati* navodeći njihovo osnovno i preneseno značenje. Budući da imenica *die Luft* u značenju *zraka* stvara asocijaciju *nevidljivoga, nematerijalnog, bezbojnog, neopipljivog*, ona ubrzo postaje metaforom za *prazninu*, za *ništa*. To se značenjski odrazilo i na glagole *luftati/luftirati* zbog čega se *provjetranje* (prostorije) počinje percipirati kao *uzaludno ponavljanje jedne te iste*

radnje i tako postaje sinonimom za *beskorisnost*, *dangubljenje*, pa čak i *besposličarenje* pri čemu je došlo do pogoršanja značenja. Ovdje bismo mogli povući usporednicu i s hrvatskim frazemom *dignuti sve četiri u zrak* koji kao svoju konstituentu sadrži imenicu *zrak* ukazujući također na nečije *ljenčarenje* i *nepoduzetnost*. Germanizam *luftati* u ovom je primjeru uporabljen u značenju *besposličarenja*. Kako bi stavio naglasak na *nerad* i *dangubljenje* protagonista, autor rabi sintagmu *luftati muda* koja unatoč ovom vulgarizmu (izvorno stručni izraz iz anatomije za testis) posjeduje i humoristične primjese.

- 3) *Zauvijek će i nepovratno otići, vikao je Laci, ako majka ne odustane od svoje perfidne namjere da njegovu političku karijeru **minira** već na samom početku.* (str. 79)

verminen_{D1820}

(in einem Gebiet) Minen legen; ein → *franc.* mine
Gelände verminen; verminte Felder

die Mine_{D1146}

1. Sprengkörper [...]

verminen_{L1161}

ein Gebiet mit Minen versehen, die **minirati**_{A/G865}
Verminung

die Mine³_{L731}

e-e Art Bombe, die man in Boden od. unter Wasser legt, wo sie explodiert [...]

minirati_{K887}

1. praviti rov sa svrhom da se nešto baci u zrak, razori
2. graditi minske prepreke, postavljati mine
3. *pren.* potkopati, rovariti, pripremiti propast nekome

1. razoriti ili razarati što paljenjem mina
2. *pren. razg.* pokvariti, uništiti čije napore ili djelo, *njem.* minieren; *franc.* Miner

Što se tiče podrijetla replike *minirati*, naišli smo na dva različita objašnjenja. Dok ćemo po Anić–Goldsteinovim navodima ovaj pojam svrstati u skupinu pagermanizama jer je njemački bio samo jezikom posrednikom riječi koja je izvorno francuska, Klaić zastupa mišljenje da je postrijedi galicizam, odnosno riječ koja je neposredno pristigla iz francuskoga jezika. Razlog zbog kojega se više priklanjamo Klaićevoj tvrdnji te je držimo prihvatljivijom temelji se na tome što Anić–Goldstein kao model za repliku *minirati* navode oblik *minieren* koji u njemačkome jeziku nije zastupljen. U značenju *minirati* zabilježen je naime samo glagol *verminen*. Budući da Anić–Goldstein većinu glagola na *-irati* drže podrijetlom njemačkim riječima, pretpostavljamo da im se u ovome slučaju potkrala interferencijska pogriješka. Kada obratimo pozornost na značenje ove posuđenice, vidimo da oba autora daju identične definicije.

Tako je u hrvatski jezik preuzeto značenje *postavljanja mina i razaranja površina njihovim aktiviranjem*. *Mina* kao eksplozivno sredstvo i čin *miniranja* kao „udešavanja“, rušenja, stvaraju kaotično, pogubno stanje ostavljajući za sobom pustoš i negativne posljedice. Zbog toga je *miniranje* postalo asocijacijom za stvaranje prepreke, obustavljanje, onemogućavanje ostvarenja nečijega cilja te stoga i „bojkotiranje“ nečijega uspjeha, napretka, razvoja. Zadržavši negativne konotacije, germanizam **minirati** je doživio pogoršanje značenja i postao sinonimom za ciljano „*potkapanje*“ nečijih nastojanja ili djela. Kako bi što bolje opisao taj pojam, Šonje navodi sintagme poput *minirati pregovore*, *minirati državni poredak*⁵³, a u primjeru koji je zabilježen u našem korpusu riječ je o obustavljanju, odnosno „*miniranju*“ potencijalne političke karijere jednoga od likova u romanu.

- 4) *Najprije su nas pendrecima kao zrele kruške skidali s tramvajskog pulfera, onda su nam, također s pendrekom, pred kinom plijenili duge, potom su nas pendrecima i suzavcem rastjerivali u studentskim žanrovima [...] (str. 99)*

der Bärendreck_{D247/1042}

= **die Lakritze** (aus eingedicktem Süßholzsafte hergestellt, wohl-schmeckende, süße schwarze Masse: *Süßigkeiten aus Lakritze herstellen*)

der Bärendreck_L

pendrek_{K1027}

→ *njem.* (Bärendreck – očvrtnuli sok biljke sladića od kojeg se prave šećerni štapići, šipke) policijska gumena palica

pendrek_{AG992}

policijska ob. gumena palica, hladno oružje za zadavanje udaraca; *njem.* Bärendreck

Pendrek je jedan od onih germanizama koji pripada kategoriji usvojenica i koji se toliko ustalio u hrvatskome jeziku da ga većina govornika ne bi svrstala među posuđenice. Tomu u prilog ide njegova fonološka prilagodba sustavu jezika primatelja zbog čega ga se teško može dovesti u svezu s njegovim modelom *der Bärendreck*. Iako bi se na temelju sastavnica ove složenice moglo krenuti od pretpostavke da je riječ o pogrđnici, odnosno *medvjedem izmetu*, *der Bärendreck* pokriva potpuno drugo značenje, a ono glasi *sok sladićeva korijena (slatkoga drveta)*.⁵⁴ Riječ je o korijenu biljke koji može biti duguljasta, podebljega oblika iz čijega se soka prave crni šećerni štapići koji podsjećaju na gumene policijske palice. Upravo je ova sličnost poslužila kao

⁵³ Usp. J. Šonje, n. dj., str. 595.

⁵⁴ Usp. M. Uroić – A. Hurm, n. dj., str. 474.

metafora zbog čega je značenje preneseno sa šećernoga štapića na palicu, odnosno **pendrek**.

- 5) [...] *taj tvoj djed Tinča Pavlinec, plemeniti bez plemstva, proživio je dovoljno dug uзорiti građanski život u kojem je uspio **prorajtati** sve što su drugi prije njega priskrbili [...]* (str. 53)

reitern_{D1380}

(österr., sonst landsch.) durch die Reiter → *njem.* (*reitern* – *rešetati*)
geben, sieben; *Sand, Getreide reitern*

reitern_{L_}

prorajtati samo rajtati_{K1129}

1. razarati, činiti nered, rušiti
2. trošiti, (lakomisleno) bacati novac, rasipati

prorajtati samo rajtati_{A/K1084}

1. *reg. razg.* učiniti neurednim, dovesti u nered
2. žarg. nemilice trošiti, rasipati novac *njem.* *reitern*: rešetati

Replika *prorajtati* svršeni je glagolski oblik nastao prefiksalsnom tvorbom od osnove *rajtati* koja se temelji na modelu *reitern*. Glagol *reitern* ne pripada njemačkomu standardnom jeziku, nego je specifičan za bavarski varijetet i austrijsko govorno područje. Po Klaićevim i Anić–Goldsteinovim navodima možemo zaključiti da se njegovo izvorno značenje *rešetati* u hrvatskome jeziku zagubilo i da su oba značenja koja su u ovim rječnicima zabilježena nastala naknadno. Ono što smo pri analiziranju novih značenja mogli zamijetiti jest da postoji mogućnost da je na njih znatno utjecao značenjski opseg glagola *rešetati* u hrvatskome jeziku. Osim njegova denotativnoga značenja *kroz rešetno odvajati krupne čestice od sitnih*, Šonje bilježi i preneseno značenje *strogo ispitivati nekoga*⁵⁵. Tako se u razgovornome jeziku često može čuti izraz *izrešetati nekoga pitanjima*⁵⁶. Osim što se glagol *rešetati* može pojaviti u sintagmi *rešetati pitanjima*, (*iz*)*rešetati* može netko nekoga i vatrenim oružjem. Ovo je preneseno značenje nastalo metaforom zbog sličnosti procesa *rešetanja* pri kojem se *izdvaja sitno, okruglo zrnje* te *rešetanja vatrenim oružjem iz kojega se ispaljuju sitni, okrugli metci*. Okrutnost ovoga čina u velikoj je mjeri pridonijela grubomu naboju ove riječi te se odrazila i na značenje germanizma *prorajtati* kod kojega je došlo do proširenja značenja u broju. Prvo značenje koje ova njemačka posuđenica sadrži, a to je *rušiti, razoriti, dovesti u*

⁵⁵ Usp. J. Šonje, n. dj., str. 1073.

⁵⁶ Isto.

nered, nastalo je metaforički kao posljedica *rešetanja* vatrenim oružjem koje za sobom ostavlja pogubne posljedice i razaranja. Drugo značenje proizlazi iz samoga čina trebljenja, „rajtanja“, pri čemu izdvojena zrnca prolaze kroz šuplja mjesta na rešetu. Sliku koja pri tome nastaje možemo prenijeti na pojedinca koji je „šuplje“ ruke, koji je rastrošan te kako zrnje prolazi kroz rešeto, tako njemu novac prolazi, odnosno „klizi“ kroz prste. Na taj način *rešetanje* kao iznimno brz i dinamičan proces kojim se u slučaju dekoncentracije i nepažnje može pogriješiti te ostaviti nepromišljen i nekontroliran dojam postaje slikovitim izrazom za *nekontroliranost i nesuzdržanost pri trošenju novca te sklonost prekomjernom konzumiranju i rasipnosti*. Značenje koje sadrži pejorativnu primjesu potkrjepljuje i primjer koji smo pronašli u korpusu.

- 6) *Godine bi joj još i prošle, ali celulit i šlaufovi ne prolaze ni pod najskupljom oblekom!* (str. 16)

der Schlauch_{D1467}

šlauf_{K1298}

1. biegsame Röhre aus Gummi od. Kunststoff, durch die Flüssigkeiten od. Gase geleitet werden [...]	→ <i>njem.</i> (Schlauch – mijeh, mješina, cijev)
2. durch ein Ventil mit Luft gefüllter, ringförmiger Gummi-schlauch bei Auto- od. Fahrradreifen	1. gumena cijev za polijevanje bašte, za vađenje vina iz bureta
3. sackartiger lederner Behälter für Flüssigkeiten: <i>ein S. voller Wein</i> [...]	2. gumeni umetak za naduhavanje kožne lopte (<i>naš izraz</i> : dušica)

der Schlauch_{L931}

šlauf *vidi* šlah_{A/G1248}

1. biegbare Röhre aus Gummi [...] <i>Gar-tenschlauch</i>	1. <i>reg.</i> gumeno crijevo (za polijevanje vodom, za crpenje tekućine iz bačve)
2. runder S. aus Gummi (in e-m Auto- od. Fahrradreifen) [...]	2. zračnica
3. <i>hist.</i> e-e Art Sack für Flüssigkeiten [...] <i>Weinschlauch</i>	3. pojas na napuhavanje za plivanje
	4. <i>pren.</i> naslage sala oko pojasa <i>njem.</i> Schlauch

Kod replike šlauf ili šlah koja je nastala prema višeznačnome modelu *der Schlauch*, od kojega je tijekom transfera u hrvatski jezik preuzela dva značenja, uslijedile su određene semantičke promjene. Kod prvoga značenja mogli bismo krenuti od *elipse*⁵⁷

⁵⁷ Kod *elipse* dolazi do izostavljanja elemenata, a kad je riječ o njemačkim posudenicama, to je većinom slučaj kod složenica u kojima se ne preuzima cijeli oblik riječi, nego samo jedna (prva ili druga) sastavnica te složenice, usp. *Bauplatz/Marktplatz* → *plac*. Više od tome vidi u: N. Pandža, n. dj., str. 79.

kao vrste semantičke promjene. Tako se od složenica koje navodi Langenscheidt kao što su *Gartenschlauch*, *Wasserschlauch*, *Weinschlauch* zagubila prva sastavnica te preostala samo imenica *der Schlauch* → šlauf u značenju *gumene cijevi koja može poslužiti za različite svrhe* kao primjerice pri *polijevanju bašte te vadenju vina iz bureta*. *Zračnica* automobila, što je drugo preuzeto značenje germanizma šlauf/šlah, je *okrugao, napuhan predmet*, koji se nekad pri plivanju rabio umjesto *kolutova za plivanje*. *Kolut za plivanje* nosi se oko struka i vizualno stvara takav oblik tijela u kojemu do izražaja dolaze određeni fizički nedostaci. Tako germanizam šlauf postaje pogrdnim nazivom za *masne naslage* i ujedno doživljava svoje pogoršanje. Unatoč ovoj sintagmi koja nam stoji na raspolaganju i kojom možemo zamijeniti postojeći germanizam, on je kao znatno ekspresivniji, kraći, udarniji, frekventan u svakodnevnome razgovornom jeziku i sadrži podrugljiv prizvuk.

7) *Premda šupiran, a potom izvrgnut i isprepadan neugodnim milicijskim saslušavanjima, Laci te 1963. ponovo glavinja Zagrebom u potrazi za novim izlazima, nadahnjujući se novom nadom.* (str. 213)

der Schub_{D1496}

1. *Stoß*: mit einem kräftigen S. wurde das Hindernis aus dem Weg geräumt [...]
2. (Physik, Technik) Kraft, mit der etw. nach vorn getrieben, gestoßen wird [...]
3. in unregelmäßigen Abständen auftretende Erscheinung einer fortschreitenden Erkrankung, *ein einzelner Anfall* [...]

der Schubs_{D1496}
(ugs.) leichter Stoß

schubsen_{D1469}

(jmdn./etw.) durch plötzliches Anstoßen in eine bestimmte Richtung, in Bewegung bringen; jmdm. einen Schubs geben [...]

der Schub_{L949}

1. die Kraft, die etw. antreibt, in Bewegung setzt
2. *med.* = Anfall (ein manischer Schub): e-e Krankheit, die in Schüben auftritt

šupiran samo šupirati_{K1314}

1. policijski protjerati u zavičajno mjesto
- šupiran samo šupirati_{MG1267}
1. *pov. razg.* policijski protjerati (u zavičajno ili zabačeno mjesto)
2. prestati držati do koga, čega; odbaciti, odstraniti, zanemariti (o stvarima i ljudima): šupiran je kao stara kanta

3. = *Stoß: alle Kegel auf e-n Stoß umwerfen*
[...]

der Schubs_{L949}

gespr.: ein leichter Stoß

schubsen_{L949}

j-n leicht stoßen (u. dadurch irgendwohin bewegen): *j-n von der Bank schubsen*

Od modela *der Schub* nastale su dvije fonološke inačice u hrvatskome jeziku šub i šup te glagolska izvedenica šupirati. Imenica *der Schub* je višeznačna, a neka od značenja su *zamah*, *snaga koja pokreće*, u medicinskoj terminologiji *manični napad* te *količina*, *hrpa* itd. Jedino značenje koje pokazuje određenu semantičku „prozirnost“ i eventualnu značenjsku podlogu replici šup i šupirati jest značenje *snaga koja pokreće*. Dok je replika šub, šup u hrvatskome jeziku zadržala svoje prvotno značenje *poteza* ili *pokreta*, kod glagola šupirati došlo je do semantičke promjene. Budući da se svakim šubom, odnosno *pokretom*, *zamahom* kao dinamičnim potezima određeno stanje mijenja, izvedenica šupirati također je postala sredstvom kojim se opisuju nastale promjene, ali one nagle, prisilne i grube prirode. Tako se glagol šupirati danas isključivo rabi u razgovornome jeziku u značenju *nekoga policijski protjerati u zavičajno mjesto* ili, kako Anić–Goldstein navode, *nekoga odbaciti, ne pridavati mu važnost, u potpunosti ga ignorirati i zanemariti*. Budući da u svim navedenim značenjima germanizam šupirati posjeduje oštar prizvuk, u njegovu slučaju bilježimo pogoršanje, odnosno pejorizaciju značenja. Značenjski bi se ova replika stoga mogla dovesti u svezu s njemačkim glagolom *abschieben* koji se u njemačkoj administraciji *rabi za protjerivanje azilanata i izbjeglica* ili pak *progon osoba koje su prekršile određen zakon te ih se sankcionira „izbačajem“ iz zemlje*. Iako Klaić i Anić–Goldstein u svojim rječnicima citiraju isključivo imenicu *der Schub* kao model, postoji i mogućnost da su imenica *der Schubs* ili glagol *schubsen* bili podloga replici šupirati. Ovoj pretpostavci ide u prilog sličnost modela i replike u izrazu, ali i u sadržaju. Naime, *der Schubs* znači *lagani udarac*, *lagani zamah*, dok se glagol *schubsen* kolokvijalno rabi u značenju *gurnuti nekoga*. Slika koju projicira *guranje usko* je povezana sa slikom *nemilosrdnoga odbacivanja, odstranjivanja, izolacije i izopćenja*, upravo onih značenja koja su zabilježena u rječnicima i u našem korpusu. Budući da nam je ovo tumačenje najlogičnije, njemu ćemo se prikloniti u ovoj analizi. Ovaj je primjer jedan od onih koji pokazuju da je dijakronijski teško ustvrditi podrijetlo nekih posuđenica te sa sigurnošću navesti model prema kojem je replika nastala. Svaka nova spoznaja do

koje dođemo može nas dovesti korak bliže rješenju, ali ujedno otvoriti i neka nova pitanja. U slučaju zabilježenome u korpusu glagolski pridjev trpni šupiran autor rabi kako bi ukazao na *progon osoba koje su prekršile određeni zakon te ih se sankcionira „izbačajem“ iz zemlje.*

- 8) *O svemu tome Jura nikad ne bi saznao, jer Laci je po naravi škrt na riječima, da se jednog dana po novinarskom zadatku nije prikrpio jednoj od onih šminkerskih „Aukcija nad Atlantikom [...]“ (str. 216)*

die Schminke_{D1478}

kosmetisches Mittel in Form von farbigen Cremes, Pudern, Fettstiften [...] → *njem.* (Schminke) - boja, ličilo za lice

schminken_{D1478}

Schminke, Make-up auflegen, auftragen [...] *der Bericht ist stark geschminkt* (beschönigt sehr)

die Schminke_{L938}

[...] = Make-up

schminken_{L938}

sich Make-up auftragen [...]

šminkerski samo šminka_{K1299}

šminkati_{K1299}

1. šatr. javno se pokazivati, „izigravati“, hohštaplirati

šminker_{K1299}

1. poseban kazališni namještenik koji se bavi šminkanjem glumaca
2. šatr. dobro odjeven čovjek; *pren.* hohštapler, čovjek koji se nastoji pokazati nečim drugim nego što jest

šminkerski samo šminka_{A/G1249}

1. sredstvo za uljepšavanje lica
2. sredstvo za uređivanje lika glumca prema ulozi
3. odjel u kazalištu, u filmskim studijima koji brine o izgledu osobe koja nastupa
4. ono što je usmjereno na vanjski učinak, vanjština bez sadržaja *njem.* Schminke

šminker_{A/G1249}

1. stručnjak koji šminka glumce i druge osobe pred nastup
2. žarg. onaj koji mnogo polaže na vanjske efekte, koji se pomodno odijeva, pravi važan *usp.* šminka

Oblici koji su u hrvatskome jeziku nastali od imenice šminka (*njem.* *die Schminke*) jesu imenica šminker te pridjev šminkerski. Iako replika šminker zbog svoga oblika (ponajvećma zbog stranoga sufiksa *-er* na koji završavaju mnogi germanizmi

kao *maher, maler, frajer, hohštapler*) podsjeća na brojne riječi preuzete iz njemačkoga, ovdje je riječ o imenici koja u njemačkome nije zastupljena te bismo ju mogli svrstati u kategoriju pseudogermanizama. Klaić i Anić–Goldstein za repliku šminker daju identične definicije iz kojih se vidi da je u hrvatskome jeziku došlo do određenih značenjskih promjena. Primarno značenje ove riječi odnosi se na *osobu koja se bavi profesionalnim šminkanjem* i u tome bismo slučaju kao ekvivalent mogli uporabiti i romanizam *vizažist*. Drugo značenje zabilježeno u šatrovačkome govoru ili u žargonu odnosi se na *samopouzdanu mušku osobu koja je veoma usredotočena na svoju vanjštinu i posvećena brizi o svome izgledu*. U razgovornome je jeziku šminker postao izrazom kojim se ukazuje na određeni stil odijevanja muškaraca, čiji je profil zaživio posljednjih godina te se može usporediti s nekadašnjim *kicošem* ili *gizdelinom*. Budući da se pod šminkanjem podrazumijeva nanošenje određenoga sloja na lice koji služi dotjerivanju, i u njemačkome se jeziku glagol *schminken* može uporabiti u prenesenome smislu kako bi se njime ukazalo na nešto što je doručeno, uljepšano (usp. *Der Bericht ist stark geschminkt*). U primjeru korpusa autor rabi ovaj germanizam metaforički opisujući „ušminkan“, isuviše uglađen, „snobovski“ događaj na koji ukazuje s određenom „dozom“ podrugljivosti. Klaić pod natuknicom „preneseno značenje“ za izvedenicu šminker daje još jedno objašnjenje. Šminker po njegovu obrazloženju može biti i *hohštapler*, dakle *varalica*, osoba koja se predstavlja u određenome svjetlu, ali ispod svoje *maske*, odnosno metaforički „šminke“ nosi dobro zataškane skrivene namjere.

Zaključak

Jezik je dinamičan sustav, podložan promjenama koje se kod riječi između ostaloga mogu odvijati na razini značenja. Čimbenici za značenjske promjene mogu biti unutarjezični i izvanjezični, ali u velikoj mjeri njima pridonose govornici i njihova jezična kreativnost. Budući da je hrvatski standardni jezik normiran, što podrazumijeva i filtriranje posuđenica, u ovome slučaju njemačkih te njihovu zamjenu hrvatskim ekvivalentima, one sve više zadiru u sferu žargona. Žargon odlikuje jednostavnost, spontanost, neslužbenost i opuštenost u komunikaciji, pri čemu govornici osjećaju slobodu pri izražavanju te se poigravaju riječima, počinju ih rabiti u neobičnim kontekstima pripisujući im nove konotacije što često rezultira značenjskim promjenama. To je razlog zašto smo u autobiografskom romanu *Čovjek od novina*, napisanome u zagrebačkome žargonu, pronašli 227 germanizama. Od 37 germanizama koji su doživjeli promjenu značenja zabilježili smo njih 8 kod kojih je ista nastala metaforom,

odnosno proširenjem značenja u broju (usp. *die Kuppelei* → *kupleraj* (*pokvareno, nemoralno političko spletkarenje*); *lüften* → *luftirati* (*besposličariti*); *verminen* → *minirati* (*obustaviti, bojkotirati*); *der Bärendeck* → *pendrek* (*gumena policijska palica*); *reitern* → *prorajtati* (*potrošiti, „prokockati“*); *der Schlauch* → *šlah/šlauf* (*masne naslage*); *der Schub* → *šupiran* (*biti protjeran*), *die Schminke* → *ušminkan* (*dotjeran, ugladen*) te njih 6 kod kojih je došlo i do pejorizacije značenja (usp. *kupleraj*, *luftati*, *minirati*, *prorajtati*, *šlah/šlauf*, *šupiran*). Istraživanje je pokazalo kako je višeznačnost koju omogućuje metafora kao jedna od najproduktivnijih vrsta semantičkih promjena uvjetovana, između ostaloga, komunikacijskim potrebama i jezičnom kreativnošću zajednice govornika.

SEMANTIC ADAPTATION OF GERMAN LOANWORDS IN THE EXAMPLES OF METAPHORS FROM THE NOVEL *COVJEK OD NOVINA*

Abstract

Centuries-long German and Croatian language contact resulted in the borrowing of German loanwords, i.e. germanisms. The paper gives their definition, an overview of their research to date as well as an insight into contact linguistics and historical semantics which study the causes, modes and types of semantic adaptation. Due to the fact that loanwords belong to substandard variety and that in the process of adaptation they have changed their meanings, we have chosen for the corpus of our research the novel „Covjek od novina“, written in Zagreb jargon. The focus of research is on the examples of German loanwords whose meanings in metaphors have changed as a result of semantic adaptation.

Key words: contact linguistics, historical semantics, German loanword, semantic adaptation, metaphor, extension of meaning, pejorization of meaning